

Kaffe och blommor, sedan pensionär

En studie om pensioneringsprocessen

Henny Olsson

Annalisa Gummesson

Bo Gummesson

Mycket liten uppmärksamhet har ägnats åt dem som ännu står i arbete men har pensioneringen nära framför sig. I följande artikel har ett antal pensionärers upplevelser av den sista tiden i jobbet och tiden närmast därefter redovisats. Deras upplevelser har ställts i relation till hur yngre arbetskamrater och gymnasieskoleelever uppfattar de äldres sorti från arbetsmarknaden. Studien har omfattat enkäter till 500 personer och 24 intervjuer med representanter för de tre grupperna.

Studien har redovisats i Vårdförbundet SHSTF:s FoU-rapport 49 Efter lång och trogen tjänst - en glad pensionär? Bakom skriften ligger docent Henny Olsson vid Institutionen för vårdvetenskap, Mälardalens högskola, samt fil lic Annalisa Gummesson, tidigare verksam vid Vårdhögskolan i Västerås, och fil mag Bo Gummesson.

Inledning

Pensioneringen är kanske den mest omvälvande händelsen i en människas liv. Då förändras hennes förhållanden på ett radikalt sätt, från att ha varit någon att räkna med i yrkeslivet, överförs hon tvärt till den stora gruppen, som står utanför arbetsmarknaden. Ofta medför det också en förändrad umgängeskrets och andra omfattande förändringar i privatlivet.

Åldrandet innebär givetvis en hel del problem. Men frågan är om inte myter och vanföreställningar är det största problemet.

Schmerl (1989, s 30) har uttryckt det så här:

"Ålderdomen har sina problem men den våldsamt förvrängda bilden av ålderdomen kan vara det största problemet av alla."

Litteraturbakgrund

Såväl enskilda individers som samhällsförespråkares attityder till och uttalanden om de blivande pensionärerna har givetvis betydelse för hur de upplever sin situation. (Britton & Britton 1972, Tornstam 1979, 1981 a, 1981 b, Rosow 1985.)

Steen m fl (1982), Jonsson (i Redfern Ed 1986) analyserar bland annat attityderna till de äldre och diskuterar om det finns öppet negativa känslor gentemot äldre. Bengtsson m fl (1985) fokuserar i en rapport sambandet mellan sociala roller och personlig identitet. Även rollteoretiker har bidragit med viktiga aspekter på förståelsen av ålderdom. Rosow (1974, 1985) har till exempel beskrivit ålderdomen som en period med förlust av tidigare roller, upptagande av nya och införlivande av dem i det sociala livet.

Maddox & Campbell (1985) har i sina arbeten pekat på att relationen mellan lyckligt åldrande och livstillfredsställelse är de mest använda frågeställningarna i socialvetenskapliga studier av åldrandet. Detta faktum har ställts i relation till oengagemangsteorin. Den har dock kritiserats, och som dess motsats har aktivitets-teorin utvecklats. Enligt denna teori definieras välmående och tillfredsställelse med livet som lyckligt åldrande. Teorins företrädare bestrider, att ett minskande socialt engagemang skulle framstå som attraktivt och funktionellt fördelaktigt för den åldrande individen.

Sihm-Jørgensen (1983) har kompletterat de båda teorierna med en tredje; chockteorin. Den innebär att yrkesrollen upplevs som så betydelsefull att pensioneringen uppfattas som ett allvarligt hot mot hälsa och välbefinnande. Han framhåller emellertid, att problemet är så mångfacetterat, att det inte ryms inom enbart någon av dessa teorier.

Hollis (1995) hävdar, att den kris pensioneringen kan medföra egentligen erbjuder en fantastisk - om än ofta smärtsam - möjlighet att söka sig fram till en ny rikare och mera meningsfull livsform. Det förutsätter emellertid förmåga att framförallt se framåt, inte bara tillbaka.

Winqvist (1993) och Edgren (1982) anlägger ett individhistoriskt syn-sätt och betonar, att välbefinnandet under ålderdomen måste ses i ett livsloppsperspektiv. De erfarenheter barndomen, ungdomen, familjelivet och åren på arbetsmarknaden givit har betydelse för hur pensionärlivet upplevs.

Det finns inga raka och entydiga samband, vare sig positiva eller negativa mellan arbetstillfredsställelse och pensionärstrivsel

Andersson (1976) hävdar, att de tidigare arbetsförhållandena påverkar inställningen till pensioneringen. Om man trivs med sitt arbete antas man dra sig för pensioneringen, men om man vantrivs ser man fram mot den. Shanas (1962) pekar istället på ekonomins betydelse för pensionstiden och anser, att de allra flesta vill sluta arbeta, om de upplever att pensionerna är tillräckliga.

Sådana enkla sätt att se samband mellan arbete och pensionering, som Andersson och Shanas ger prov på, har starkt kritiserats. Det finns inga raka och entydiga samband, vare sig positiva eller negativa, mellan arbetstillfredsställelse och pensionärstrivsel, hävdar exempelvis Goudy et al (1975) med stöd av en undersökning bland närmare tvåusen yrkesverksamma över 50 år.

Bakgrundskulisser

Skönlitterära skildringar av gamla och deras problem är påverkade av såväl sin samtid som författarnas förståelse. Sohngen & Smith (1978) har gjort en studie kring åldrandets image i poesin. De inleder med konstaterandet, att gerontologer i växande utsträckning blivit medvetna om, att attityder mot ålderdomen bildas och förnyas under växelverkan mellan flera påverkande krafter i samhället. Fast empiriska studier visat, att många negativa uppfattningar har liten eller ingen vetenskaplig grund, vidhålls en negativ bild av ålderdomen inom alla samhällsskikt och kommer till synes även i skämt och karikatyrer. Dessa negativa uppfattningar hålls dessutom vid liv av massmedia, speciellt TV och populärpressen.

Då läsning av poesi påverkar människan känslomässigt, kan man fråga sig vilken betydelse dikter som skildrar åldrandet har för läsarens uppfattning. Författarna (a a) har gått igenom 230 titlar under 'åldrande' i Granger's Index to Poetry och valt ut 127 dikter, som i väsentlig grad behandlar ålderdomen. I sin analys av dessa poem drar de slutsatsen, att den bild av ålderdomen dikterna ger är likartad med populärkulturens negativa fördomar.

Richman (1977) har studerat hur attityder mot äldre återspeglas i skämt. Han säger att skämtet är ett kraft-

fullt hjälpmedel, när det gäller att komma fram till grundläggande attityder, tankar och känslor. Hans huvudteori för humor är, att vi skrattar åt det vi är mest ängsliga för. Richman jämförde 100 skämt om äldre med en kontrollgrupp bestående av 160 skämt om barn. Han fann genomgående en negativ attityd i den förra och en positiv i den senare gruppen.

Även Leland (1977) har gjort en omfattande studie av hur humorn kan spåras i fördomarna om mental, fysisk och sexuell nedgång hos de äldre och i ett förnekande, undanlidande och ignorerande av döden i den ungdomsdyrkande västerländska kulturen. Liksom Richman tror han, att det ligger ett undermedvetet för-svar i det undanträngande av fakta, som denna humor-variant innebär.

Teoretisk referensram

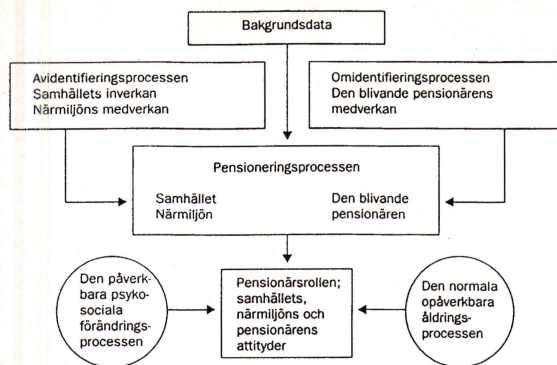
Pensioneringen innebär en rollförändring. Den initierar olika *processer*, som den blivande och nyblivna pensionären måste genomgå. En av processerna består i att tvingas släppa den koppling till arbetslivet som dittills varit en del av *identiteten*. Den kan kallas *avidentifieringsprocessen*. Dessutom måste den blivande pensionären skaffa sig en ny identitet, som innefattar den nya rollen, pensionärsrollen. Detta skapar en *omidentifieringsprocess*.

Dessa båda processer utmynnar i *pensioneringsprocessen*. Hur den upplevs är beroende av dels samhällets och närmiljöns medverkan - avidentifieringen, dels den blivande pensionärens egen medverkan - omidentifieringen. Resultatet blir den nyblivna pensionärens inlevelse i sin *pensionärsroll*, som gestaltar sig olika för varje individ beroende på samhällets, närmiljöns och individens egna attityder till åldrandet.

Men det finns ytterligare några processer, som har betydelse för skeendet. Det är *den påverkbara psykosociala förändringsprocessen* och den opåverkbara normala åldringsprocessen.

Modellen i *Figur 1* utgör studiens teoretiska referensram. Den visar vad som sker, då en individs roll förändras. Här gäller det övergången från yrkesverksamt liv till pensionärstillvaro. Men modellen kan också gälla exempelvis förändringen från att ha varit frisk och rörlig till att bli rullstolsbunden.

En negativ attityd om skämt om de äldre och en positiv attityd i skämt om barn

Figur 1. Processer som medverkar i förändringen från yrkesroll till pensionärsroll.

Syfte

Studiens syfte var att undersöka vad en grupp pensionärer, en grupp yrkesverksamma och en grupp studerande har för uppfattning om vad som inträffar när en blivande pensionär avidentifieras från yrkesrollen, börjar omidentifieringen till pensionärsrollen, genomgår pensioneringsprocessen och slutligen övergår till pensionärsrollen.

Metod

För att nå projektets syfte valdes triangulering av kvantitativa och kvalitativa studier både vad gäller teknikerna för informationsinsamlingen och för bearbetnings- och analysförfarandet. Insamlingen av information skedde såväl med enkäter som genom intervjuer.

The Kogan's Old People Scale (Kogan 1961) låg till grund för enkätfrågorna. Med den kvantitativa delen av undersökningen avsåg teamet att få en bild av enkätbesvararnas syn på vad övergången från yrkesliv till pensionärstillvaro innebär.

Den kvantitativa undersökningen planerades omfatta 200 pensionärer i åldrarna 65 - 75 år

sammanlagt 200 yrkesverksamma i åldrarna 35 - 45 år representerande såväl vårdområdet som arbetsplatser utanför detsamma och

100 gymnasiestuderande/motsvarande i åldrarna omkring 20 år.

Slumpvis utvaldes pensionärer representerande såväl pensionärsorganisationer som oorganiserade pensionärer samt bostadsorter, där både landsbygd och tätorter företrädde. Ett tredje kriterium var, att män och kvinnor från alla socioekonomiska grupper skulle bli representerade.

De yrkesverksamma rekryterades slumpmässigt från fackliga organisationer inom LO, TCO och SACO. Indelningen i yrkesverksamma inom vård och inom övriga yrkesområden motiverades av en önskan att få veta, om det i fråga om synen på pensionärer finns skilda värderingar mellan de båda grupperna. Avsikten var att försöka få underlag för en bedömning av, om skillnaderna i så fall kan förklaras med att utbildning och arbetslivserfarenhet ger olika perspektiv på de äldre och deras förhållanden.

De studerande valdes slumpmässigt från både teoretiska och yrkesinriktade utbildningar. Avsikten var att försöka bedöma, om denna grupp har värderingar, som huvudsakligen baseras på 'hörsägen', mindre på erfarenheter från arbetslivet, som för denna grupp kan antas bestå endast av feriearbete och andra kortvariga anställningar.

Insamlingen av kvalitativa data skedde i form av öppna intervjuer med representanter för var och en av undersökningsgrupperna och med utgångspunkt i frågorna *Vad innebar pensioneringsprocessen för Dig?* respektive *Vad tror Du pensioneringsprocessen innebär för pensionärerna?*

Vid kategoriseringen av intervjuernas innehåll tillämpades en modifierad grounded theory-modell (Glaser & Strauss 1967, Glaser 1978, Strauss 1987).

De tjugofyra intervjupersonerna utvaldes av respektive pensionärs-/fackorganisationer. Vid urvalet beaktades könsfördelning och socioekonomiska förhållanden. Mättnad beräknades ske med åtta från vardera gruppen. Intervjuerna genomfördes av en person från projektteamet, som har docentkompetens.

Deltagarna informerades om att deltagandet var frivilligt och garanterades anonymitet. Personberättelserna spelades in på band, och de intervjuade informerades om, att de när som helst kunde avbryta intervjun, om de ångrade sig. De fick också tillfälle att efter intervjun avlyssna och godkänna sina berättelser. Dessutom togs ny kontakt med dem några dagar senare, då de åter fick möjlighet att göra de justeringar en eventuell eftertanke medfört.

På det sista fanns också en rent etisk aspekt. De hade lämnat ut av sina livsmöten och upplevelser, varför de rimligen borde ges tillfälle att åter möta intervjuaren och få bekräftat, att deras utsagor uppfattats som de avsett, eller eljest att få justera dem.

De intervjuades berättelser tolkades i enlighet med huvudtankarna i Gadamer (1988) förståelsefilosofi.

Beskrivning av grupperna

Pensionärerna

Av de 172 pensionärer, som besvarade enkäten, var 59 män och 113 kvinnor. 13 procent av dem var 60 - 64 år, 66 procent 65 - 74 år och 21 procent 75 år eller mera. 37 procent hade folkskola som grundutbildning, 8 procent hade högskoleutbildning och de övriga hade gymnasieutbildning eller "mellanutbildning", det vill säga dåtidens real-, fack- eller yrkesskola.

Bortfallet, 28 personer, kan med hänsyn till åldersgruppen anses vara acceptabelt.

De yrkesverksamma

De båda grupperna yrkesverksamma omfattade totalt 237 individer, 64 män och 173 kvinnor. På grund av att fackorganisationerna sände ut och samlade in enkäterna hade författarna ingen kontroll över detta, vilket medförde ett "överskott". 138 av dem arbetade inom vårdområdet, och av de återstående 99 uppgav sig 31 vara arbetare och 68 tjänstemän. 92 procent var i åldern 35 - 45 år, medan två procent var yngre och sex procent äldre.

Hanteringen av enkäterna innebär icke kontrollerbara selektionsproblem. Betydelsen av detta torde dock vara begränsad med hänsyn till att svaren från de yrkesverksamma endast beaktats i några relativt "robusta" avseenden.

Ungefär en tredjedel, 34 procent, hade folk- eller realskola oftast i kombination med yrkesskola som grundutbildning. 38 procent uppgav fackskola eller gymnasium, och 25 procent redovisade högskoleutbildning, medan de återstående tre procenten lämnade frågan obesvarad.

De studerande

Gruppen bestod av 63 män och 33 kvinnor. Två hade fyllt 20 år, de övriga var i åldrarna 17 - 19 år.

Resultat

Den första enkätfrågan till pensionärerna var: *Hur gammal var Du då Du fick pension?*

17 procent av dem hade pensionerats i åldern 55 - 61 år, 75 procent 62 - 65 år, fyra procent 66 - 68 år. De återstående fyra procenten svarade inte på frågan. I samtliga fall gällde det ålderspension, ingen av dem hade haft förtidspension.

82 procent ansåg att de fått pension vid en "bra" ålder, 12 procent svarade att det var "fel" ålder och de övriga att de inte kunde bedöma detta.

De yrkesverksamma och de studerande fick frågan:

82 procent ansåg att de fått pension vid en "bra" ålder, 12 procent att det var en "fel" ålder

Vad anser Du vara en lämplig pensionsålder? med svarsalternativen 60 år, 65 år och Annan ålder. I den sista gruppen ingick svaren från både de som ansåg att pensionsåldern skulle vara lägre och att den skulle vara högre.

Cirka 60 procent av samtliga yrkesverksamma hade uppfattningen att 60 år var en lämplig pensionsålder. 38 procent av de studerande var av samma uppfattning. 65 år som lämplig pensionsålder ansåg 15 procent av de vårdyrkesverksamma, nio procent av de övriga yrkesverksamma och 38 procent av de studerande. Resten svarade annan ålder.

89 procent av de yrkesverksamma uppgav sig ha erfarenhet av att mellan en och tio arbetskamrater gått i pension. De studerande hade nästan genomgående inte någon sådan erfarenhet.

64 procent av de tillfrågade pensionärerna hade upplevt glädje över pensioneringen, och de uppgav också att ungefär 47 procent av de närmaste delade denna glädje.

54 procent av pensionärerna uppgav, att arbetsgivaren aldrig talade med dem i förväg om den förestående pensioneringen, 13 procent svarade, att man tog upp detta ämne ungefär ett år i förväg och 15 procent att det skedde ungefär ett halvår före den stundande pensioneringsdagen.

Arbetskamraterna talade aldrig om detta sade 64 procent, medan elva procent uppgav, att arbetskamraterna började komma med sådana antydningar ett år eller mera i förväg.

Endast 40 procent av pensionärerna hade satt sig in i hur det psykologiskt skulle innebära att vara pensionär. De övriga visste inte. 39 procent uppger att de tänkt över hur det skulle bli att förlora sin yrkesroll.

36 procent pensionärer hade funderat över vad den kommande pensioneringen skulle innebära, därav 23 procent mera än ett år före pensioneringsdagen, men de flesta, 60 procent, hade inte funderat över detta.

På frågan om ungefär hur långt före pensioneringen man brukar börja tala om, att en av arbetskamraterna snart skall lämna gänget, svarade närmare en fjärdedel av de yrkesverksamma, 22 procent av vårdarbetarna och 24 av de övriga, att det börjar man med mera än ett år före pensioneringen. Ungefär lika många, 27 respek-

De flesta, 60 procent, hade inte funderat över vad den kommande pensioneringen skulle innebära

tive 23 procent, ansåg att det sker omkring ett år före, medan något flera, 34 respektive 27 procent, sade att det sker omkring ett halvår före pensioneringen.

Beträffande denna fråga prövades sannolikheten för överensstämmelse mellan de yrkesverksammas och de studerandes svar å ena sidan och pensionärernas å den andra. Den visade sig därvid vara mycket låg ($p < 0,01$).

Frågan om hur långt före pensioneringen man börjar anse, att det knappast längre är befogat att räkna med den blivande pensionären i den långsiktiga planeringen, besvarades av 27 procent av de yrkesverksamma inom vård med, att det sker ungefär sex månader före, av 22 procent att det gör man först en månad före och av 31 procent med att det talar man aldrig om. Övriga yrkesverksammas svar fördelade sig med 28, 12 respektive 41 procent på de tre svarsalternativen.

De studerandes svar på de båda frågorna är mycket osäkra. 35 procent svarade på den första frågan att det talar man aldrig om och drygt 50 procent lämnade frågan obesvarad. På den andra frågan var motsvarande procenttal 25 och 43.

Elva procent av de yrkesverksamma inom vård och 23 procent av övriga yrkesverksamma hade aldrig reflekterat över hur deras eget liv som pensionärer kan tänkas bli. 27 respektive 18 procent sade sig ha funderat på det mera sällan, och 54 respektive 47 procent hade gjort det ibland. Bara ett fåtal valde något av svaren Ofta eller Mycket ofta. Ungefär två tredjedelar av de studerande sade sig aldrig eller sällan ha tänkt på sin kommande pensionärstid och en fjärdedel att de bara gjort det ibland.

På frågan om man brukar hålla kontakt med pensionerade arbetskamrater, till exempel genom att bjuda in dem till personalfester, svarade 62 procent av de yrkesverksamma, att sådant brukade ske det första året men knappast senare. Det gällde både för de som hörde hemma inom vårdområdet och de övriga. Som väntat hade de studerande ingen erfarenhetsgrundad uppfattning i frågan.

Knappt hälften av de yrkesverksamma, 47 procent inom vård och 45 procent av de övriga, samt 26 procent av de studerande hade nyligen erfart, att en nära anhörig gått i pension.

Elva procent av de tillfrågade pensionärerna hade gått

kurs för att vara bättre förberedda inför sin pensionering. Av de intervjuade i den här undersökningen uppgav några kvinnor, att de kände sig nedvärderade av informatören. På frågan om pensioneringen medverkat till att de blivit känsligare för andras åsikter, svarade tio procent att så var fallet, men att det var beroende av åsikternas riktning.

Pensionärerna har inte uppfattat några signaler från omgivningen om att de betraktas som gamla. En kvinna (69 år) säger dock i sin berättelse:

"Jag vill känna livskraft, jag vill bli respekterad av yngre för det jag gjorde som yngre. Mitt yttre har förändrats, men inombords har jag kvar min livskraft."

Eftersom pensionsdagen endast infaller en gång i en människas liv, sammankopplas oftast sista arbetsdagen med tack och avsked från yrkeslivet. Därför ställdes frågan till pensionärsgruppen *Vem höll tacktalet vid pensioneringen?*

61 procent hade blivit avtackade av sin chef och 16 procent av en chef i mera underordnad ställning, medan 13 procent inte alls blivit avtackade. De resterande tio procenten uppgav att de avtackats av någon som inte representerade arbetsgivaren, vanligen en arbetskamrat eller ett fackligt ombud.

En nära sammanhängande fråga var *Vad fick Du i avskedsgåva?*

Traditioner och ekonomi styr ofta den policy som avgör gåvans storlek. Stat, landsting och kommuner har sina "regler", privata företag har sina.

15 procent sade sig ha fått en avskedsgåva för mer än 5.000 kronor, 26 procent för 1.000 - 5.000 kronor och likaså 26 procent för 600 - 1.000 kronor. Sju procent hade uppvaktats med blommor och 22 procent fick över huvud taget inte någon avskedsgåva.

Att frågan var känslig framkom tydligt vid ett besök som gjordes i en grupp pensionärer.

Diskussion

I samhället betonas sådana värden som ungdom, produktivitet och effektivitet. En effekt av ungdomsidealet är att de flesta inte vill identifiera sig som 'gamla'. Pensionsförberedelserna anses höra 'ålderdomen' till och är följaktligen inte intressanta.

Varje människa genomgår många socialiseringsprocesser, där nya roller skall internaliseras och nya

Vem höll tacktalet vid pensioneringen?

Tre fjärdedelar av pensionärerna sade att de före pensioneringen hade orienterat sig om vad förändringen skulle betyda i ekonomiskt avseende

värdemönster införlivas som en del i personligheten. Inför nästan alla rollskiften känner människorna rollförväntningar. En anticipatorisk socialisation eller förberedande rollinläring har följaktligen i regel skett före inträdet i den nya rollen. När det gäller äldrerollen erbjuds de blivande pensionärerna information men väljer emellertid ofta bort den. Det medför att de kommer oförberedda in i den nya rollen.

I regel har pensionärerna inte gjort några omfattande förberedelser inför sin förestående pensionering och omidentifiering till pensionärsrollen. De har inte heller uppmärksammat arbetsgivarnas och arbetskamraternas signaler om den stundande pensioneringen. Endast 28 procent uppgav, att arbetsgivaren ens hade talat med dem om den kommande pensioneringen. De yngre arbetskamraterna uppger emellertid, att de i hög grad givit uttryck för vad som förestod till och med ett år före pensioneringstillfället.

Tre fjärdedelar av pensionärerna sade att de före pensioneringen hade orienterat sig om vad förändringen skulle betyda i ekonomiskt avseende. Däremot hade mindre än hälften - ibland bara omkring en tredjedel - av dem satt sig in i vad den skulle betyda i psykologiskt och socialt avseende. Att förlusten av yrkesrollen och de förändringar i umgängeskretsen pensioneringen medförde kunde leda till en upplevelse av isolering, tycktes för många av dem vara något helt oförutsett.

Vid intervjuundersökningen visade det sig, att de som uppgav sig ha planerat och förberett sig inför rollförändringen gav intryck av att ha funnit sig bäst tillrätta med den nya livsföringen.

Pensioneringen är också en fråga om anpassning, vars resultat är beroende av vilka värderingar individen har. Några ser pensioneringen som en möjlighet att få ägna sig åt "fria aktiviteter", medan andra ser den som ett hinder - en förlust av yrkesrollen och de möjligheter den ger.

I allmänhet tyckte pensionärerna, att deras pensioneringsålder var bra. Den sammanföll med den förväntan, som denna generation pensionärer har, att få ut sin pension omkring 65-årsstreck. Därför var detta självklart för dem men är inte lika självklart, när vi skriver år 1996. Situationen i dagens samhälle med utbredd

arbetslöshet och krav på att behärska den snabba tekniska utvecklingen, som många arbetsplatser utmärks av, tenderar att förstärka den äldre arbetskraftens uppfattning om att den står i vägen för utveckling och kreativitet. I det läget riskerar den, som inte har så långt kvar till pensioneringen, att uppleva en psykosocial mindervärdighetskänsla med åtföljande passivisering. De yrkesverksamma poängterade också de äldres ovilja till förändringar och ansåg, att de hindrade de yngres kreativa försök till förbättringar. Detta medverkar till att den blivande pensionären upplever situationen negativt, vilket kan färga hennes syn på den kommande pensioneringen.

De yrkesverksamma reflekterade över, vilka möjligheter obundenheten och arbetsfriheten kan öppna för pensionären men också över, vilka konsekvenser det kan medföra att inte längre vara med i produktionen med dess krav på effektivitet och kreativitet. Dessutom gjordes reflektionen, att friheten från arbete kunde verka förslöande.

En av de intervjuade pensionärerna säger om detta:

"När jag slutade sa dom, tänk vad oberoende Du blir! Men ingen hade frågat mig om jag kanske ville vara beroende för och av någon." (Man, 69 år)

Att bli medlem i en pensionärsförening ansåg många vara naturligt, när man blivit "utestängd" från arbetsgemenskapen, men fortfarande hade krafter kvar att "ödsla" på någon sysselsättning. Medlemskapet förutsatte emellertid att man var positivt inställd till dem, som redan var medlemmar i organisationen.

En annan attityd visade några som var tveksamma till om det "kändes rätt" i tiden att bli medlem i en sådan organisation och om dess program var så attraktivt att det överglänste "äldreängesten".

Några uppgav, att de såg den organiserade pensionärsverksamheten som substitut för de yrkesroller de lämnat. En av dem uttalade mycket tydligt uppfattningen, att inom pensionärsorganisationerna råder samma hierarki som på arbetsplatserna, och att hon därför inte var intresserad av medlemskap.

De yrkesverksamma gav ibland tydligt uttryck för att de tyckte "pensionärer" och "gamla" var identiska begrepp och att de förband "gammal" med orealistiska

De yrkesverksamma gav ibland tydligt uttryck för att de tyckte "pensionär" och "gamla" var identiska begrepp

förtecken. De hade föreställningen att pensionären är en skröplig och osjälvständig varelse. Dessutom ansåg de, att redan dagen efter pensioneringen förändrades individen och blev sådan som de gamla beskrevs i början av nittonhundratalet.

Vid pensioneringen är personen förbrukad och är därmed improduktiv, inte längre ung och effektiv. Detta är falska fördomar, som dock påverkar människors tänkande. Den lyteskomik, som förekommer i massmedia är ytterligare en faktor, som inverkar på de äldres uppfattningar om sig själva.

Intervjusvaren visar på en stor omedvetenhet beträffande hur de äldre arbetskamraterna kan ha upplevt tiden närmast före pensioneringen. De yngre arbetskamraterna ser visserligen pensioneringen som en milstolpe, men de reflekterar knappast över vad tiden närmast före detta livsmöte innebär för de berörda. I stället fokuseras själva passageriten och vad livet därefter kan tänkas medföra.

De yrkesverksammas värdering av arbetslivet avspeglas i att de i allmänhet trodde, att pensioneringsprocessen skapade en livskris hos den blivande pensionären. Den allmänna meningen var också, att pensionärens självkänsla måste förändras i relation till den förändrade sociala kontext som ett mistande av yrkesrollen ansågs medföra. Yrkesrollen upplevdes som så statusfylld, att de trodde förlusten av den kunde innebära ett allvarligt hot mot välbefinnandet och hälsan. Vidare menade de, att pensionären genomgick en livskris intill dess hon anpassat sig till det nya livet utan yrkesarbete.

De studerandes svar på enkätens frågor präglades av stor osäkerhet. Oftast undvek man att svara på frågorna eller valde svarsalternativet Vet inte. Intervjuerna gav också vid handen, att de över huvud taget inte reflekterat över hur en person som snart skall lämna arbetsmarknaden upplever sitt avsked.

Avtackningen är en betydelsefull passagerit, och minnet av den visade sig vara mycket centralt för de intervjuade. Alla talade om hur arrangemangen runt arbetsavskedet hade organiserats. Det var inte så mycket avskedsgåvans värde som fokuserades, snarare *vem* som tackade och överlämnade gåvan. Uppskattningen av arbetsinsatsen upplevdes stå i relation till vilken status chefen som "avskedstalade" hade. Andra centrala de-

Minnet av avtackningen visade sig vara mycket centralt för de intervjuade

lar i avtackandet var, hur avskedskaffet eller avskedsmiddagen arrangerats och - framför allt - hur hemfärden hade utformats.

Upplevelserna varierade från mycket negativa till helt positiva. De negativa berättelserna återspeglade ofta en bitterhet mot arbetsgivaren av nära nog obeskrivlig omfattning, där varje positiv upplevelse från kanske fyrtio eller ännu flera års förvärvsarbete var totalt förträngd. Detta får givetvis ses mot bakgrund av att denna händelse troligen ofta upplevs som en markering av övergången till pensionärsrollen och en bekräftelse av att nu är "ungdomen" slut.

Bland de yngre arbetstagarna och studenterna har avskedsceremonin knappast nämnts som något särskilt. Kanske tidsperspektivet för deras egna pensioneringar var för avlägset.

En avidentifiering från yrkesrollen ses av många som början till äldrerollen. Några pensionärer har uttalat missnöje med sin "avskedsceremoni". Det var fel tacktalare och kanske fel mat, eller felet kunde också ligga i hemtransportarrangemanget. Detta har skapat bitterhet, som färgat av sig på andra arbetslivsminnen. Början till en god pensioneringstid blev därigenom spolerad.

Social uppskattning är en stark belöning i vårt samhälle. Gillandet upplevs som positivt, antingen det kommer från närstående eller medlemmar i ett arbetsteam. Det kan röra sig om ett klart uttalat beröm eller ett nonverbal uttryck. En av pensionärerna sade att

"tänk om berömmet i avskedstalet hade kunnat slagits ut över hela arbetslivet, tänk vad lätt det skulle ha känts."

Studien visar, att i avidentifieringsprocess och om identifieringsprocess - från yrkesroll till pensionärsroll - utgör passageriten/ceremonien en mycket viktig komponent för, hur pensionärsrollen kommer att uppfattas.

REFERENSER

För ytterligare litteraturstudier hänvisas till Olsson, Gummesson och Gummesson (1996): Efter lång och trogen tjänst - en glad pensionär?